

Tsjernenko's erfenis

PROF. DR. M.J. ELLMAN*

Het onlangs gepubliceerde statistische handboek van de Sovjetunie voor 1982 geeft een gemengd beeld van de Sovjet-economie (zie tabel 1).

Tabel 1. Groeivoeten van sleutelvariabelen voor de Sovjet-economie in 1982 (in procenten per jaar)

Aangewend reëel netto materieel produkt	3,6
Industriële produktie	3
Arbeidsproductiviteit in de industrie	2
Bruto agrarische produktie a)	5,6
Bevolking	0,9
Aantal employé's in de staatssector	1,1
Staatskleinhandelsprijzen	4
Reëel inkomen per hoofd	0
Reëel loon per arbeider	-1
Consumptie als aandeel van het netto materieel produkt b)	-2,6

a) In 1981 was er een daling van 1,1%.

b) Deze bedroeg in 1981 76,4% en in 1982 73,8%.

Bron: *Narodnoje vhozjajstvo SSSR v 1982 g*, Moskou, 1983.

Het door de officiële statistieken geschetste beeld laat een bescheiden groei van de industriële produktie en arbeidsproductiviteit in de industrie zien, een herstel van de landbouw na de teruggang in 1981, en een redelijke totale groeivoet. Vanwege een herverdeling van het nationaal inkomen ten nadele van de consumptie en de toename van de bevolking en de arbeidspopulatie, was de ontwikkeling van de consumptie minder gunstig. De officiële cijfers tonen een constant niveau van het reële inkomen per hoofd en een geringe daling van de reële lonen.

Wanneer echter rekening wordt gehouden met de onderwaardering van de inflatie in de officiële cijfers 1), dan wordt het duidelijk dat de feitelijke situatie slechter was. De industriële produktie en de industriële arbeidsproductiviteit waren vermoedelijk constant, en het is onwaarschijnlijk dat het reële netto materieel produkt per hoofd meer dan 1% steeg. Bovendien is het waarschijnlijk dat de feitelijke daling van het reële loon per arbeider meer dan 1% was.

Niet alleen de macro-economische cijfers zijn mager, maar ook de beschikbaarheid van landbouw- en veeteeltprodukten blijft een probleem. In de afgelopen jaren zijn er hoge investeringen in de landbouw gedaan, en de uitgaven aan graanimport in buitenlandse valuta zijn enorm. Desalniettemin was de vleesconsumptie per hoofd in 1982 lager dan in 1980, en gelijk aan het niveau in 1975. En de melkconsumptie per hoofd in 1982 was niet alleen lager dan het niveau van 1980, maar zelfs 7% lager dan het niveau van 1975. Aangezien de geldinkomens in de Sovjetunie in de periode 1975-1982 aanzienlijk stegen, en de inkomenselasticiteit voor de vraag naar vlees en melk hoog is, en bovendien de officiële kleinhandelsprijzen van deze produkten constant zijn gebleven, is het duidelijk dat de tekorten in de periode 1975-1982 sterk zijn toegenomen. Voor een economie kan het verstrekken van enorme subsidies om de kleinhandelsprijzen van produkten waarvan een chronisch aanbodtekort bestaat, laag te houden, vreemd overkomen. Zo kan volgens Alexeev door de kleinhandelsprijzen van vlees het zesvoudige te laten stijgen, een evenwicht worden bereikt 2). Andropov's handelwijze werd echter zonder twijfel meer beïnvloed door de Poolse gebeurtenissen dan door de argumenten van economen. Zoals Alec Nove opmerkte, zijn misschien de belangrijkste resultaten van de enorme investeringen in de Sovjet-

landbouw gedurende het Brezjnef-tijdperk de verhoging van de produktiekosten en de verslechterde financiële positie van boerderijen geweest 3).

De ongunstige ontwikkeling van de Sovjet-economie in de afgelopen jaren heeft niet alleen de groei van de consumptie belemmerd. Ook andere toepassingen van het nationaal inkomen zijn beïnvloed. Volgens de CIA was de groeivoet van de defensieuitgaven van de Sovjetunie in de periode 1977-1981 veel lager dan in de voorafgaande tien jaren. Deze ramingen worden in tabel 2 weergegeven.

De CIA (*Soviet defence trends*, blz. 2) stelt: „De meest waarschijnlijke verklaring voor de vermindering van de groeivoet van de defensieuitgaven is het bestaan van economische problemen, zoals knelpunten in het transportsysteem, ontoereikend aanbod van staal en energie, en het onvermogen om nieuwe technologieën voort te brengen, die schadelijke gevolgen voor de defensieproduktie hebben gehad.” Bovendien is de groeivoet van de investeringen ook nadelig beïnvloed door de economische teruggang. Precieze cijfers hiervan zijn moeilijk te geven, omdat ze afhangen van de mate van de verborgen inflatie. Desalniettemin is het algemeen aanvaard dat de groeivoet van de Sovjet-investeringen in de periode 1979-1982 veel lager was dan in het begin van de jaren zeventig.

Tabel 2. Groeivoeten van het reële bnp en de reële defensieuitgaven van de Sovjetunie, 1967-1981 (in procenten per jaar)

	1967-1976	1977-1981
Bruto nationaal produkt	3,9	2,2
Defensie	± 4,5	± 2

Bron: *Soviet defence trends*, subcommittee on International Trade, Finance and Security Economics, JEC, US Congress, Washington DC, september 1983. Het recente NATO-rapport, samengevat in de Nederlandse pers (bij voorbeeld *NRC Handelsblad*, 30 januari 1984, blz. 1) is grotendeels op het eerder genoemde Amerikaanse rapport gebaseerd.

Het in stand houden van de internationale betrekkingen heeft ook weer een zware last op de Sovjet-economie gelegd. De hulp aan Vietnam, Laos, Cuba, Mongolië, Bulgarije, de DDR, Tsjechoslowakije en Polen was aanzienlijk. Het handelsoverschot van de Sovjetunie met deze landen (dat een ruwe indicatie voor de last die de economische hulp vormt, aangezien er bij voorbeeld geen rekening wordt gehouden met de gunstige prijs die voor Cubaanse suiker wordt betaald, evenmin als met toekomstige handelstekorten met deze lan-

* Universiteit van Amsterdam. Hij dankt P. Boot en E. Dirksen voor hun nuttig commentaar en A. de Vocht voor haar vertaling.

1) G.I. Chanin, Alternativnye otsenki rezultatov chozjajstvennoi dejatelnosti proizvodstvennykh jacheek proizvodstva, *Izvestija Akademii Nauk SSSR. Serija ekonomicheskaja*, 1981, no. 6; V.K. Faltsman, Zakaz na novujoe tekhniku, *Ekonomika i organizatsija promyshlennogo proizvodstva*, 1983, no. 7.

2) M.V. Alexeev, *Microeconomic modelling of parallel markets: the Soviet case*, paper presented at the 22nd annual meeting of the Southern Conference on Slavic Studies, Atlanta, oktober 1983.

3) A. Nove, A note on agricultural costs and kolchoz revenues, *Soviet Studies*, vol. XXXV, no. 2, april 1983.

den) was 3,9 mrd. roebel, ofte wel ongeveer 1% van de totale binnenlandse consumptie. Dit laatste cijfer is een onderwaardering van de belasting van de steun aan de bondgenoten, niet alleen vanwege de ongunstige prijzen (vanuit het Sovjet-gezichtspunt) in de Comecon, maar ook vanwege het feit dat de kwaliteit van geëxporteerde goederen hoger is dan het normale binnenlandse niveau. Daarbij gaf de Sovjetunie aanzienlijke hulp aan derde-wereldlanden buiten de directe invloedssfeer van de Sovjetunie, zoals Irak. Verder, hoewel er geen sporen van te vinden zijn in het statistisch handboek, ligt het voor de hand dat de oorlog in Afghanistan een dure aanleggenheid was en is.

De stijging van wereldprijzen voor energie in de jaren zeventig leidde tot grote winsten voor de Sovjetunie, 's-werelds grootste olieproducent en op één na grootste producent van kolen en aardgas. Het verbeterde de ruilvoet en maakte een toename van het importvolume mogelijk.

Niettemin had het ook een belangrijk nadelig effect, omdat het de structuur van de Sovjet-export bijna gelijk maakte aan die van derde-wereldlanden met economieën die monoculturen zijn. In 1982 kwam volgens de officiële cijfers van het handboek, 52% van alle Sovjet-exportinkomsten uit energie (voornamelijk olie en gas). Een ironisch resultaat van een halve eeuw van socialistische industrialisatie. Het bevestigde Brus en Kowaliks ogenschijnlijk paradoxaal beschrijving van socialistische industrialisatie als een proces van „conservatieve modernisering” 4). Het maakte de Sovjetunie ook kwetsbaar voor een daling van de energieprijzen, zoals die zich in 1983 voordeed.

1982 was het vierde achtereenvolgende slechte economisch jaar voor de Sovjetunie, volgend op de teleurstellende prestaties in 1979, 1980 en 1981 5). De economische situatie zoals die door Andropov in de herfst van 1982 werd geërfd, was een sombere, en zijn pogingen om wegen te vinden om de situatie te verbeteren, zijn volledig te begrijpen. Als de miseraabele Sovjet-prestaties van 1979-1982 zich voort zouden zetten, en het Westen zich van de recessie zou herstellen, zou de „internationale correlatie van krachten” – om een favoriete Sovjet-uitdrukking te gebruiken – zich beslist tegen de Sovjetunie gaan richten. Bovendien zou het ongenoegen van de bevolking in de Sovjetunie toenemen, behalve als de interne problemen voldoende overtuigend zouden kunnen worden toegeschreven aan externe vijanden. Zoals Bialer heeft opgemerkt kan deze situatie in het nucleaire tijdperk gevaarlijk zijn voor de gehele wereld 6).

Het beeld is echter niet geheel zwart. De olieproductie bleef langzaam stijgen, in tegenstelling tot hetgeen de eerdere voorspellingen van de CIA zeiden, de aardgasproductie bleef snel stijgen en de productie van kolen herstelde zich van de daling in 1981. Verder stegen ook de productie van melk en vis. De gunstige ontwikkeling in de pluimvee-industrie zette zich ook voort. Bovendien daalde het bruto sterftcijfer, zoals ook al in 1981 het geval was. Aangezien de bevolking verouderd, is het aannemelijk dat de naar leeftijd gespecificeerde sterftcijfers ook afnamen. Bovendien suggereren nieuwere gegevens dat 1983 misschien een beter jaar was.

1982 was een jaar van hevige betalingsbalans- en externe financiële moeilijkheden voor geheel Oost-Europa. Deze kwamen voornamelijk voort uit de Poolse crisis. In het voorjaar werd Hongarije geconfronteerd met een run op haar centrale bank door buitenlandse schuldeisers en alleen door snel ingrijpen van de Westeuropese centrale banken werd de situatie gered. Deze laatste handelden via de Bank for International Settlements, die als „lender of last resort” voor Hongarije optrad. Volgens persberichten was een van de crediteuren die in Budapest z'n schuld kwam opeisen en zodoende meewerkte aan de verslechtering van Hongarije's liquiditeitscrisis, de Sovjetunie 7).

De kredietwaardigheid van Oost-Europa als geheel verminderde sterk en commerciële en intergouvernementele financiering vanuit het Westen kwam een einde. Onder deze omstandigheden, moesten de aanzienlijke tekorten op de open-

de rekening in inwisselbare valuta van Oost-Europa en de Sovjetunie in 1981, omgezet worden in een overschot. In de hele regio werden programma's doorgevoerd die de import danig moesten verminderen. Vanwege de relatieve sterkte van de betalingsbalans- en de schuldenpositie van de Sovjetunie, was de importdaling in de Sovjetunie minder ingrijpend dan in de kleinere Oosteuropese landen. Tegelijkertijd bleek dat de Sovjetunie beter in staat is om haar exportopbrengsten in harde valuta te vergroten dan haar Oosteuropese partners, en dat komt voornamelijk door haar olie- en aardgasvoorraden. Volgens een schatting 8) zette de Sovjetunie een tekort van 1 miljard dollar op haar lopende rekening in 1981 om in een overschot van 4,6 miljard dollar in 1982 en was zodoende in staat om haar netto schulden aan het Westen te verminderen. De extra middelen die voor de netto export aangewend werden gingen, natuurlijk, ten koste van de binnenlandse productie en consumptie. In een economie waar de vraag een beperkende factor vormt, zoals de onze, kan een toename in de netto export de binnenlandse productie en consumptie vergroten via de keynesiaanse multiplier. Dit in tegenstelling tot een economie waar het aanbod de beperkende factor is: daar zorgt de toename van de netto export ervoor dat er middelen onttrokken worden aan de binnenlandse productie en consumptie.

Even interessant als de cijfers die in het handboek 1982 gepubliceerd zijn, zijn de cijfers die niet gepubliceerd zijn. Er zijn geen gegevens over de naar leeftijd gespecificeerde sterftcijfers, zodat de toename in kindersterfte en andere sterftcijfers met betrekking tot bepaalde leeftijdsgroepen in de jaren zeventig, verborgen blijft. Er zijn geen cijfers over de graanproductie, om daarmee de vierde achtereenvolgende slechte oogst te verbergen. Er zijn ook geen gegevens over prijzen die gelden op de markten voor collectieve boerderijen, zodat de grootte van de inflatie in de USSR verborgen wordt. Er zijn geen betalingsbalansstatistieken. Deze blijven te zamen met de gegevens over de export van goud en wapens, geheim. Er is echter wel een onderdeel, met een lengte van zeven pagina's, opgenomen over het milieu. Dit is de eerste keer dat een dergelijk onderdeel in het gewone jaarlijkse handboek voorkomt. De opname ervan wijst op de aandacht die tegenwoordig wordt gegeven aan de planning van de milieuverbeteringen. Er ontbreken echter absolute cijfers over de mate van lucht- en waterverontreiniging.

De hedendaagse zwakke economische positie van de Sovjetunie, die zelfs zichtbaar is in de officiële publicaties, vormt een factor van groot belang voor de gehele wereldsituatie, zowel economisch, politiek, militair als ideologisch. Tsjernenko heeft van zijn voorgangers een moeilijke situatie geërfd.

M.J. Ellman

4) W. Brus en T. Kowalik, *Socialism and development*, Cambridge Journal of Economics, jg. 7, nr. 3/4, sept./dec. 1983, blz. 249-251.

5) M. Ellman, Was er in de Sovjetunie na 1978 nog economische groei?, *Internationale Spectator*, juli 1982.

6) S. Bialer, Danger in Moscow, *New York Review of Books*, februari 16, 1984.

7) P. Fallon en D. Shirreff, The betrayal of East Europe, *Euromoney*, september 1982.

8) ECE/UN, *Economic Survey of Europe in 1982*, New York, 1983, blz. 265.